

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.82:7.034(497.434)"15"

Prejeto: 25. 5. 2010

Igor Sapač

univ. dipl. inženir arhitekture, univ. dipl. umetnostni zgodovinar, dr. umetnostne zgodovine, kustos za starejšo arhitekturo,
muzejski svetovalec, Arhitekturni muzej Ljubljana, Pot na Fužine 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: igor.sapac@aml.si

Grad Krupa. Stavnogodovinski oris

IZVLEČEK

Med drugo svetovno vojno požgani in po njej domala v celoti podrti grad Krupa ob istoimenski reki je sodil med najkvalitetnejše renesančne grajske arhitekture na Kranjskem. Nastal je v glavnem v drugi tretjini 16. stoletja na lokaciji srednjeveškega dvora iz 13. ali 14. stoletja. Renesnančno grajsko zasnovo je dala zgraditi rodovina Purgstall, ki je bila lastnica gospodstva Krupa od konca 15. stoletja do leta 1704. Hkrati z gradom je dala ta rodovina v drugi polovici 16. stoletja ob njem zgraditi tudi manjšo cerkev, podrtjo leta 1952, ki je sprva najbrž rabila za protestantsko molilnico. Zaradi napačno interpretirane Valvasorjeve upodobitve so raziskovalci preteklosti gradu doslej domnevali, da so renesnančno zasnovo v 18. stoletju bistveno predelali, kar pa ne drži. Glede na renesnančne arhitekturne ideale v 16. stoletju izjemno dosledno začeta zasnova je ostala vse do druge četrtine 19. stoletja nedokončana. Šele takrat so upoštevalje prvotno zasnovo zgradili manjkajoči polovici dveh traktov in stebrne arkadne hodnike na dvorišču.

KLJUČNE BESEDE

renesansa, renesnančna arhitektura, grad Krupa, dvori, dvorci, stavnbi razvoj, Valvasor, historizem, Purgstall, druga svetovna vojna, revolucija

ABSTRACT

THE KRUPA CASTLE. A DESCRIPTION OF ARCHITECTURAL HISTORY

Burnt down during World War II and almost completely destroyed after it, the Krupa Castle located near the river of the same name used to exhibit some of the finest Renaissance castle architecture in Carniola. The castle was mostly built in the second half of the 16th century in the location of a medieval court dating back to the 13th or 14th century. Its Renaissance design was commissioned by the Purgstall family, which owned the Krupa seigniority from the end of the 15th century until 1704. In the second half of the 16th century, the Purgstalls also commissioned the construction of a small church next to the castle that probably used to serve as a Protestant chapel and was demolished in 1952. Misinterpretation of Valvasor's image led researchers of the castle's history to erroneously assume that the Renaissance design underwent a major reconstruction in the 18th century. The original design of the castle, which was begun in strict compliance with the Renaissance ideals of the 16th century, remained incomplete until the second quarter of the 19th century. Only then was it finally realised with the construction of the missing halves of two tracts and the arcade yard.

KEY WORDS

Renaissance, Renaissance architecture, Krupa Castle, courts, mansions, architectural development, Valvasor, historicism, Purgstall, World War II, revolution

Na prostrani izravnani terasi v okljuku reke Krupe je še do sredine 20. stoletja stala mogočna grajska stavba, ki je slovela kot največja svoje vrste v Beli krajini. Do sredine 19. stoletja je imela vlogo središča velikega zemljiškega gospostva,¹ nato pa je bila do druge svetovne vojne sedež veleposesti.² Sedaj je na njenem mestu le še arheološko najdišče, ki je vpisano v Register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije.³ Vihra druge svetovne vojne in povojni revolucionarni zanos sta za seboj pustila le lokacijo s skromnimi ostanki razvalin. Navidezna pičlost ostankov je bila najbrž kriva, da raziskovalcev starejše arhitekturne dediščine na Slovenskem zasnova gradu in njegov gradbeni razvoj dolgo nista pritegnila. Šele v zadnjih letih se je pozornost povečala.⁴ S tem prispevkom želim opozoriti zlasti na problematiko renesančne zasnove nekdanjega gradu, ki doslej še ni bila uvrščena v preglede renesančne arhitekture na Slovenskem, čeprav je že pri bežni analizi starih slikovnih virov jasno, da je bila to ena najambicioznejših renesančnih grajskih celot, kar jih je nastalo na Kranjskem, in prav gotovo najpomembnejša renesančna arhitektura v Beli krajini. Za rekonstrukcijo podobe gradu pred drugo svetovno vojno in njegovega razvoja skozi čas si je mogoče ob analizi materialnih ostankov pomagati zlasti s starimi pisnimi in slikovnimi viri.⁵

Josip Germ, grad Krupa, okoli leta 1892, ksilografija (Šašel, Slovenska domovina, str. 366).

O prvih začetkih grajske stavbe je mogoče zaradi pomanjkanja pisnih virov in pičlosti ostankov zgolj domnevati. Janez Vajkard Valvasor je v Slavi Vojvodine Kranjske navedel, da je bil grad dolgo v lasti grofov s Krupe, ki da so ga morda tudi zgradili.⁶ A Valvasor je neupravičeno povezal Krupo v Beli krajini z rodovino Krupskih iz Krupe v Bosni, kar so pozneje številni raziskovalci nekritično povzeli.⁷ Na lokaciji poznejše renesančne belokranjske grajske stavbe v srednjem veku gotovo ni bilo utrjenega gradu, saj bi za njim, če bi bil res obstajal, v srednjeveških pisnih virih gotovo ostala kakšna sled. Tudi lokacija v ravnici je vse prej kot značilna za utrjeno srednjeveško grajsko stavbo. Utemeljena pa je domneva, da je tu obstajal manjši neutrjeni dvor, kakršni so bili med 13. in 15. stoletjem po vseh nemških deželah zelo razširjeni, a se v virih omenjajo precej manj pogosto od večjih utrjenih gradov.⁸ Dvor je imel funkcijo središča manjše fevdalne zemljiške posesti in ministerialskega prebivališča. Od tam je moral izvirati Seifrid iz Krupe, edini pripadnik gospodov Krupskih iz Bele krajine, ki je omenjen v srednjeveških virih. Upravičena se zdi domneva Dušana Kosa, da so bili Krupski morda že ministeriali Spanheimov, gotovo pa Goriških grofov v 14. stoletju in da so svojo tukajšnjo posest obdržali približno do sredine 15. stoletja.⁹ Dvor ob reki Kru-

¹ Prim. Smole, *Graščine*, str. 248.

² Simonič, *Grad Krupa*, str. 198–200.

³ EŠD 26002: Stranska vas pri Semiču – Lokacija gradu Krupa. (Evidenčna številka dediščine iz Registra nepremične kulturne dediščine, ki ga vodi INDOK center; <http://rkd.situla.org>)

⁴ Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 128–129; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 42–50. Hkrati se je povečala tudi pozornost laične javnosti. Leta 2002 je Belokranjski muzej Metlika pripravil poljudno zasnovano občasno razstavo, postavljeno najprej v Semiču in nato v Črnomlju, ki je izpostavila arhitekturno podobo gradu pred uničenjem. Na razstavi so bile predstavljene domala vse ohranjene fotografije gradu iz obdobja pred požigom iz javnih in zasebnih zbirk ter maketa poskusa rekonstrukcije grajske podobe v merilu 1: 100, ki jo je izdelal domačin Anton Absec. Prim. Dimitrič, *Arhiv je gor-el*, str. 7; Bezek-Jakše, *Spomin*, str. 21; Bezek-Jakše, *Lesena podoba krupskega gradu*, str. 17; Dimitrič, *Spomin na mogočni grad Krupa*, str. 9; Dimitrič, *Obdelati arhiv gradu Krupa*, str. 7; Juričič Čargo, *Gospostvi Krupa in Pobrežje*, str. 747.

⁵ Največje število starih fotografij gradu hrani Belokranjski muzej Metlika, nekaj fotografij pa tudi Narodni muzej v Ljubljani, Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, INDOK center v Ljubljani in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Ljubljana. Nekaj najznačilnejših fotografij gradu na razglednicah iz začetka 20. stoletja je objavljenih v knjigi: Flajšman, *Sledovi časa*, str. 112–113. Najstarejšo fotografijo gradu iz leta 1868, ki jo je posnel J. Brandner, hrani Narodni muzej v Ljubljani (Kambič, *Grad Krupa*, str. 53–54). Zadnja fotografija gradu pred uničenjem pa je bila posneta tik pred požigom leta 1942 in jo je na razglednici objavil založnik A. Cadel v Trstu leta 1943 z naslovom *Castello grad Krupa*. Hrani: KMJ – Posebne zbirke RZG CASTELLO. Objava v: Simonič, *Grad Krupa*, str. 199.

⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322–323; prim. Šašel, *Slovenska domovina*. Grad Krupa, str. 365–367.

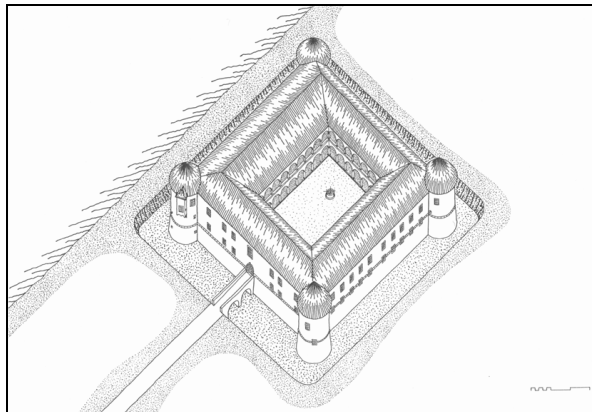
⁷ Za problematiko neupravičenega enačenja zgodovinskih podatkov o Krupi v Beli krajini z Bosansko Krupo ob Uni prim. Kos, *Urbarji*, str. 62.

⁸ Prim. Stopar, *Razvoj*, str. 125, sl.; Stopar, *Arhitektursymbolik*.

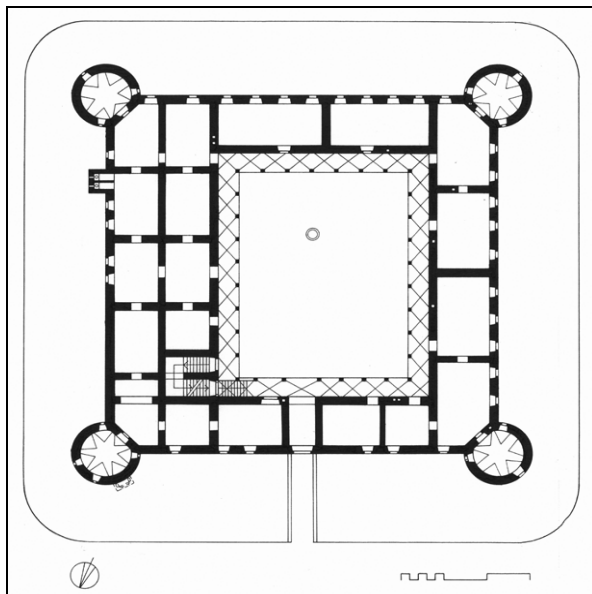
⁹ Kos, *Urbarji*, str. 62.

pi je najbrž nastal v 13. stoletju, ko je celotno območje Bele krajine zajela intenzivna kolonizacija, posebnega pomena pa gotovo ni imel, saj v srednjeveških virih nikoli ni bil omenjen.¹⁰ Nastal je na sicer zanimivi lokaciji ob reki Krupi, kjer so gotovo že zgodaj nastali tudi številni mlini.¹¹ V drugi polovici 15. stoletja je bila posest z dvorom v rokah celjskega glavarja Andreja Hohenwartherja, po njegovi smrti leta 1483 pa je s poroko njegove hčerke in dedinje Margarete oboje prešlo v posest rodovine Purgstall, ki je nato Krupo obdržala vse do leta 1704.¹² V 16. stoletju so stavbo srednjeveškega dvora najbrž vključili v novo renesančno grajsko zasnovo, ki se je ohranila do sredine 20. stoletja.¹³ Ta zasnova je imela glede na ohranjene ostanke zidovja in glede na predvojne fotografije v prvi polovici 20. stoletja razsežno štiriraktno obliko na pravilnem kvadratnem tlorisu s pravokotnim arkadiranim dvoriščem na sredini in štirimi okroglimi stolpi na vogalih. V ravnino ob rečnem bregu postavljeno enonadstropno stavbo z izenačenimi višinami zaključkov obodnih zidov in strešin je na vseh štirih straneh obdajal širok obrambni jarek, preko katerega je do glavnega portala vodil še ohranjeni zidani mostovž na dveh lokih, ki je sekundarno nadomestil prvotni leseni mostovž z dviznim mostom. Celotno stavbo je v višini pritličnih oken obtekal značilni renesančni kamniti kordonski zidec polkrožnega prereza, ki se je z deloma poševnim potekom prilagajal rahlo padajočemu terenu ob rečnem bregu. Popolno geometrično pravilnost tlorisne zasnove je nekoliko okrnil le podkleteni vzhodni trakt, ki je stal vzporedno z dolino reke Krupe in je bil približno dvakrat širši od drugih traktov. Najbrž je bil prav v ta naravno najboljše zavarovani del gradu ob rečnem bregu vključen prvotni srednjeveški dvor; solidno zgrajene stavbe dvora v 16. stoletju očitno niso hoteli podreti, ampak so jo vključili v ambiciozno oblikovano novo renesančno stavbno zasnovo, ki pa prav zaradi tega v tlorisu ni bila geo-

metrično povsem izenačena.¹⁴ Glede na dejstvo, da je bil vzhodni trakt enonadstropen in podkleten je mogoče sklepati, da je bila vanj vgrajena stavba dvora sprva dvonadstropna; po izgradnji renesančne zasnove z nasipavanjem notranjega dvorišča so pritičje stavbe dvora spremenili v klet.

Grad Krupa pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije. Aksonometrična študija (Igor Sapač, 2002).

Tloris pritličja gradu pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2002).

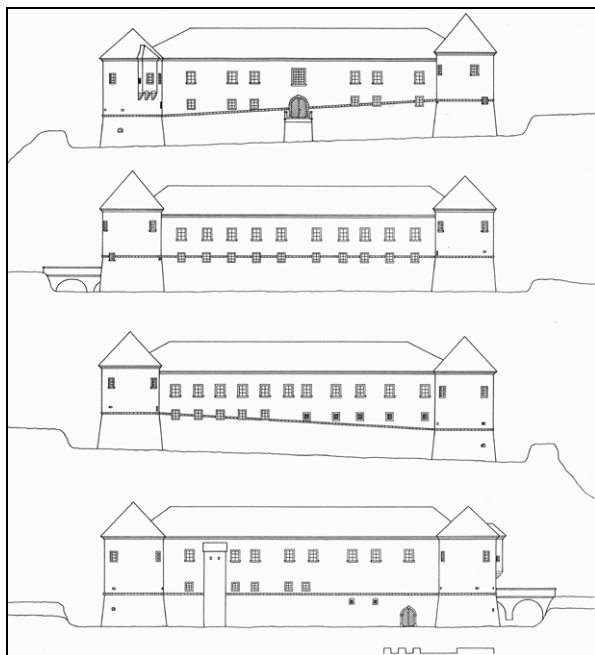
¹⁰ Osamljena omemba *castrum Cruppa* v listini iz leta 1427, ki jo v splošni zbirki listin hrani Državni arhiv na Dunaju (Kos, *Gradiivo*, str. 302; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 176; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 42), se ne nanaša na Krupo v Beli krajini, ampak na grad Krupa v Bosni.

¹¹ Prim. Kambič, Mlini na reki Krupi. *Rast*, Letn. 18, št. 3/4 (jul. 2007), str. 346–351; Letn. 18, št. 6 (dec. 2007), str. 651–655; Letn. 19, št. 1 (feb. 2008), str. 40–44; Letn. 19, št. 2 (apr. 2008), str. 145–149.

¹² Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322–323; prim. Šašel, Slovenska domovina. Grad Krupa, str. 366; Simonič, Grad Krupa, str. 198; Smole, *Graščine*, str. 248; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 44. Andrej Hohenwarther je imel med letoma 1456 in 1470 v zastavi bližnje deželnoknežje gospostvo Metlika. Kos, *Urbarji*, str. 45.

¹³ Raziskave kažejo, da so mnoge renesančne grajske stavbe v 16. stoletju na Kranjskem zgradili na lokacijah srednjeveških dvorov. Značilni primeri so Krumperk pri Domžalah, Brdo pri Lukovici ali Brdo pri Kranju.

¹⁴ Krupa glede tega v okviru renesančne grajske arhitekture na Kranjskem ni osamljen primer. Na podoben način so stavbe srednjeveških dvorov vključili tudi v renesančne zasnove gradov Boštanj pri Grosupljem, Gracarjev turn, Šrajbarski turn, Rakovnik pri Šentrupertu in morda tudi Fužine pri Ljubljani.

Severna, zahodna, južna in vzhodna fasada gradu pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2002).

Ne glede na širši vzhodni trakt je imel grad Krupa do druge svetovne vojne eno najbolj geometrično pravilnih velikopoteznih grajskih tlorisnih zasnov na Kranjskem. Enako situacijo, kot jo lahko razbiramo iz predvojnih fotografij in iz še ohranjenih ostankov, kaže v glavnem tudi risba v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824.¹⁵ Opazno pa je, da v mapi katastra na sicer kljub majhnemu merilu zelo natančni risbi situacije grajske stavbe nista vrisani južna polovica zahodnega trakta in zahodna polovica južnega trakta, ob severnem traktu in delu zahodnega pa so hodniki označeni z rumeno barvo, kar kaže da so bili takrat najbrž leseni. Enako situacijo kaže tudi avstrijski vojaški zemljevid iz zadnje tretjine 18. stoletja, le da je risba zaradi še manjšega merila še bolj shematična.¹⁶ Risbi torej kažeta, da so šele po letu 1824 zgradili manjkajoči polovici traktov in slikovite stebne arkadne hodnike na dvorišču, ki jih kažejo nekatere predvojne fotografije.¹⁷ Manjkajoči polovici traktov morda

pred 19. stoletjem nikoli nista obstajali, morda pa sta bili uničeni med neko neznano katastrofo (požarom?) konec 17. stoletja ali v prvih dveh tretjinah 18. stoletja. Na zadnjo možnost kaže zlasti Valvasorjeva oziroma Nypoortova upodobitev gradu iz okoli leta 1678, na kateri je prikazan grad s trakti, ki na vseh straneh obdajajo notranje dvorišče.¹⁸ Vendar pa je ta upodobitev dokaj netočna in je doslej zavedla domala vse, ki so se ukvarjali s podobo gradu Krupa, med njimi tudi samega Janeza Vajkarda Valvasorja.¹⁹ Upodobitev namreč kaže grajsko zasnovo na peterokotni tlorisni ploskvi s štirimi okroglimi vogalnimi stolpi in enim okroglim stolpom na dvorišču. Stavbo obdaja jarek, arkade na dvorišču pa niso upodobljene. Po risbi v skicni knjigi je nastal bakrorez Pavla Ritterja Vitezoviča, ki je objavljen v Valvasorjevi Topografiji sodobne Vojvodine Kranjske iz leta 1679 in v Slavi Vojvodine Kranjske iz leta 1689. Da doslej nihče ni podvomil o točnosti upodobitve, je kriv Valvasorjev opis v Slavi, ki sporoča, da je grad z jarkom obdana peterokotna stavba s štirimi močnimi okroglimi stolpi na vogalih in velikim visokim stolpom na notranjem dvorišču.²⁰ A v resnici je Valvasorjev opis nastal zgolj na podlagi takrat okoli deset let stare upodobitve, ki je najbrž ni sam ustvaril.²¹ Na to kaže spoznanje, da so v opisu zajete le tiste značilnosti gradu, ki so tudi na upodobitvi, druge pa ne. Glede na upodobljeno stanje bi smeli pričakovati, da je imela grajska zasnova stolpe na vseh vogalih, a Valvasorjev opis tega ne potrjuje, ker je peti stolp stal na tistem vogalu, ki ga upodobitev ne kaže. Ključ do pravega razumevanja sporočila upodobitve je natančnejša analiza risbe v Valvasorjevi skicni knjigi, ki je rabila za predlogo bakrorezu. Risba kaže, da se je njen avtor z njo precej mučil, saj je hotel upodobiti grad iz nenaravnega pogleda z nekoliko dvignjenega gledišča, tako da bi poleg zunanjih fasad prikazal tudi notranje dvorišče. Na risbi je vidno, da jo je njen avtor v obsegu vzhodnega trakta popravljal, s tušem izrisal pa najbrž šele v delavnici, ko upodobljene stavbe ni imel več pred seboj. Slaba prostorska predstava o celotni zasnovi stavbe in želja po čim bolj nazorni predstavitvi grajskega poslopja iz dvignjenega gledišča sta povzročili, da se je upodobljena zasnova iz četverokotnika spremenila v

¹⁵ ARS, AS 176 (k. o. Vinji Vrh).

¹⁶ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 1, sekcija 237.

¹⁷ Ob čiščenju grajskih ostankov leta 2002 so bili odkriti tlaki pritličja arkadnih hodnikov in več kamnitih baz stebrov. Belokranjski muzej Metlika pa že od petdesetih let 20. stoletja v lapidariju hrani dva kamnita krupska arkadna stebra in nekaj fragmentov baz in kapitelov stebrov. Arkadni hodniki so bili pomembna novost, ki jo je prinesla renesansa, a prvi renesančni gradovi na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja večinoma še niso presegli tega motiva. Večina arkadnih dvorišč je na starejših grajskih stavbah nastala šele v

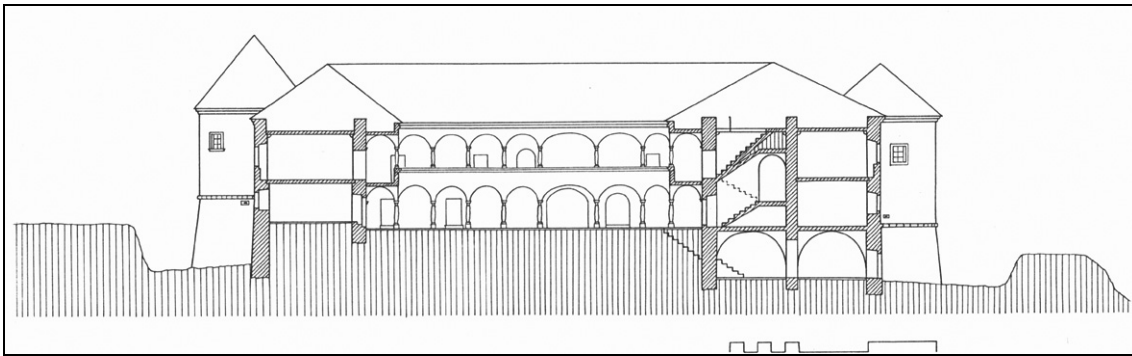
17. stoletju, ko je ta motiv dokončno izrinil neudobne lesene povezovalne hodnike. Arkadno dvorišče na Krupi je bil eden najmlajših tovrstnih motivov na kranjskih gradovih.

¹⁸ Valvasor, *Topografija Kranjske*, str. 138; prim. Lubej, Justus van der Nypoort.

¹⁹ Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322–323; Komelj, *Dolenjski gradovi* (INDOK, KMJ); Simonič, *Grad Krupa*, str. 199; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 176–177; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 48–49; Konda, *Življenje pod Semiško goro*, str. 66.

²⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322.

²¹ Prim. Lubej, Justus van der Nypoort.

Prerez gradu proti severu pred drugo svetovno vojno. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2002).

peterokotnik, jugovzhodni vogalni stolp pa se je spremenil v dvoriščni stolp. Takšno tezo potrjuje tudi analiza ostankov zidov, ki na vseh straneh kažejo enotno zidavo, brez sledov prezidav. Predvojne fotografije kažejo na vseh zunanjih fasadah značilni renesančni kordonski venčni zidec polkrožnega prereza, kakršen bi le težka nastal po 16. ali 17. stoletju. Spričo tega se nikakor ne zdi verjetno, da bi denimo v prvi polovici 18. stoletja grajsko zasnovo temeljito prezidali in peterokotno tlorisno zasnovo spremenili v četverokotno. O tem je prvi podvomil že Ivan Komelj, ki si je leta 1946 ogledal takrat še obsežne razvaline gradu.²² Z gotovostjo je torej mogoče trditi, da je imel grad tudi že v Valvasorjevem času z jarkom obdano kvadratno tlorisno zasnovo s štirimi enakimi stolpi na vogalih. Pri tem pa je treba rešiti še vprašanje osrednjega stolpa na dvorišču. Na tega bi lahko poleg Valvasorjeve upodobitve sklepali tudi po oznaki na omenjenem avstrijskem vojaškem zemljevidu, kjer je na dvorišču v bližini stika med vzhodnim in severnim traktom vrisan okrogel objekt. A ta objekt je na drugi strani dvorišča kot na Valvasorjevi upodobitvi in prav mogoče je, da se oznaka nanaša na sedaj zasuto cisterno za vodo, ki je stala na dvorišču do druge svetovne vojne. Obstoja stolpa, ki bi tvoril obrambno jedro na dvorišču kompleksa, se ne zdi verjeten tudi glede na druge primerljive renesančne grajske stavbe iz 16. stoletja na Kranjskem; niti na eni takrat na novo pozidani renesančni grajski stavbi ne najdemo česa podobnega.²³ Končni odgovor na to vprašanje pa bodo vsekakor lahko dale le ustrezne arheološke raziskave. Glede na Valvasorjevo upodobitev gradu pa je na tem mestu treba zapisati še možnost, da je ta hotela prikazati idealno stanje takrat še nedograjene stavbe v obliki, kakršno naj bi dobila po dokončanju gradnje.²⁴ Na to možnost smemo po-

misлити glede na negotovost risbe in glede na dejstvo, da pred letom 1824 še nista obstajali dve polovici traktov, ki sta na upodobitvi že prikazani. Da je grad kljub enotni zasnovi nastajal postopoma, je ugotovil že konservator Ivan Komelj, ki si je na začetku februarja leta 1949 drugič ogledal razvaljeni grad; opazil je, da je bil dvoriščna stena vhodnega trakta naslonjena na že ometani in pobeljeni zid vzhodnega trakta.²⁵ Če bi upodobitev kazala idealno stanje, to ne bi bila izjema v opusu Valvasorjevih upodobitev. Tak primer je upodobitev dvorca Rakovnik pri Šentrupertu v Valvasorjevi Slavi, kjer je prikazana bistveno večja zasnova, kot je bila kdajkoli v resnici zgrajena.²⁶ Še bolj zgovoren primer je upodobitev štiritraktne zasnove dvorca Kravjek pri Muljavi v Valvasorjevi Topografiji; upodobljena štiritraktna ambiciozna zasnova z vhodnim stolpičem v resnici nikoli ni obstajala. Namesto upodobljenega mogočnega dvorca so zgradili le manjši monolitni dvorec brez notranjega dvorišča, ki je propadel v 19. stoletju.²⁷ Ob tem je sicer treba zapisati, da je Valvasorjeva upodobitev Krupe z več vidikov tudi povsem točna. Korektno so upodobljene višine stavbe in posamezni detajli. Tako so povsem točno prikazani podvojena širina vzhodnega trakta, jarek okoli zasnove, venčni zidci in konzolna pomola. Dragocena je zlasti upodobitev pozneje odstranjenega konzolnega pomola nad glavnim vhodom v grad, ki je imel obliko dekorativnega stolpiča in je presegal višino drugih delov stavbe.²⁸

Na osnovi vsega naštetega je mogoče sklepati, da je dobil grad v 16. stoletju z jarkom obdano kva-

tanih konceptov iz 16. stoletja nikoli niso uspeli povsem dokončati. Najznačilnejši tovrstni primeri so Brdo pri Kranju, Zalog pri Moravčah in Betnava pri Mariboru.

²² Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, februar 1949, (Zapiski XV, str. 23).

²³ Osrednja stolpa na dvoriščih sta bila le na gradu v Škofji Loki in na Gracarjevem turnu pod Gorjanci, a v obeh primerih gre zgolj za renesančno adaptacijo srednjeveških stavbnih zasnov.

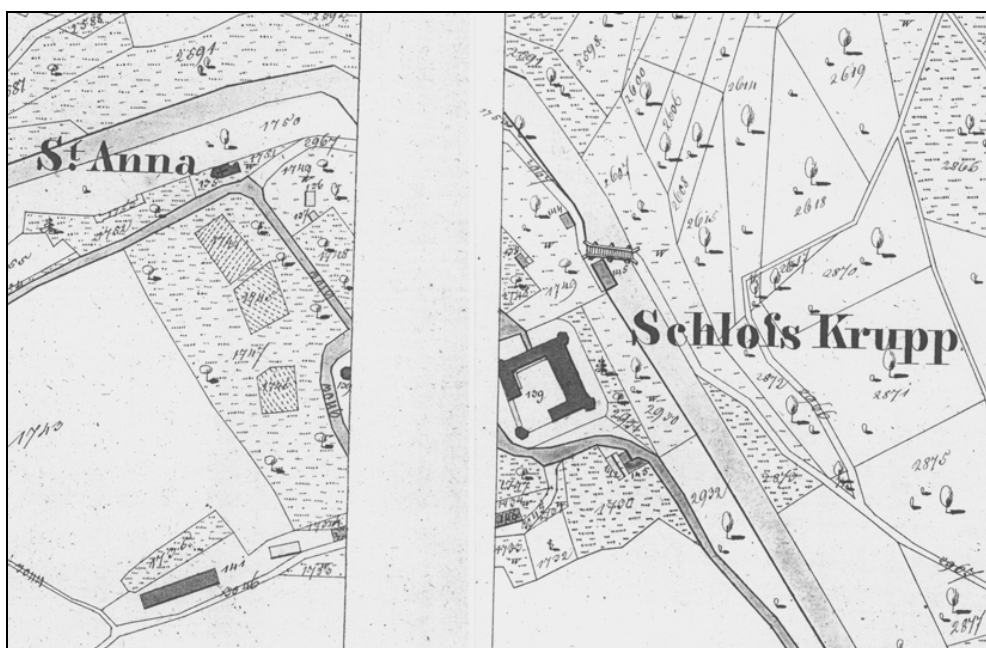
²⁴ Pomembna ugotovitev novjših raziskav renesančnih grajskih stavb na Slovenskem je, da mnogih ambiciozno začr-

²⁵ Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, 14. 3. 1946, (Zapiski I, str. 9); prim. Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 82.

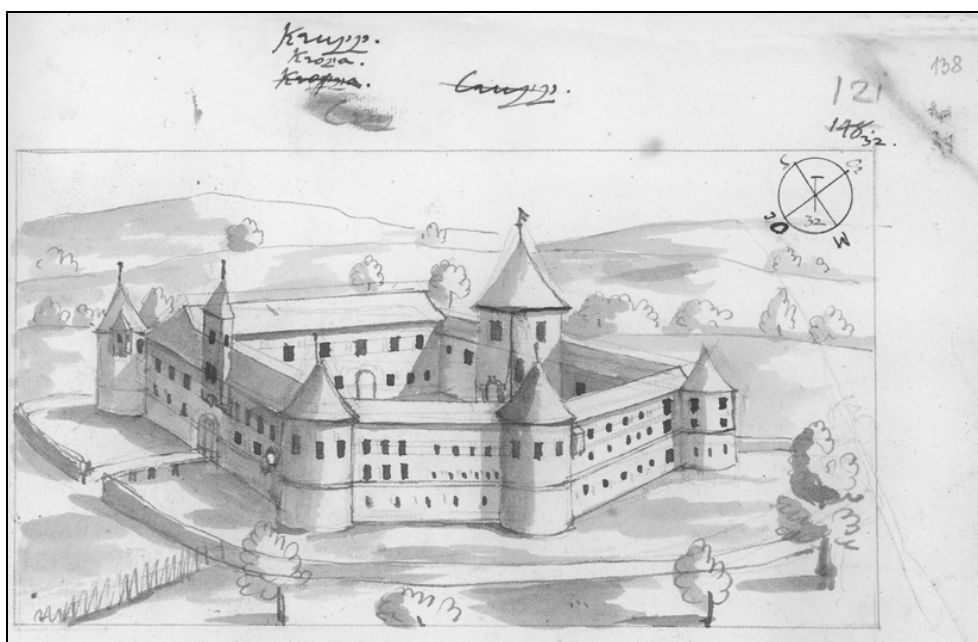
²⁶ Sapač, *Razvoj*, str. 186.

²⁷ Sapač, *Razvoj*, str. 149. Valvasorjeva upodobitev je tudi v tem primeru še sedaj glavni vzrok za zmete raziskovalcev. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 14, str. 35–36.

²⁸ Podoben pomol se je ohranil na gradu Fužine v Ljubljani in je rabil za oltarni prostor grajske kapele nad glavno grajsko vhodno vežo.

Kompleks gradu v mapi franciscejskega katastra iz leta 1824 (ARS, AS 176).

Grad v Valvasorjevi Skicni knjigi za Topografijo Kranjske (Valvasor, Topografija Kranjske 1678–1679, str. 138).

dratno osnovo tlorisno zasnovano s štirimi enakimi stolpi na vogalih. Vse kaže, da so že takrat načrtovali gradnjo štirih traktov okoli notranjega dvorišča, a ta koncept so uresničili postopoma, v daljšem časovnem razponu. Glede na analizo tlorisne zasnove in glede na zapiske Ivana Komelja, ki si je razvalino gradu ogledal v letih 1946 in 1949, je mogoče sklepati, da so najprej zgradili najširši vzhodni grajski trakt, v katerega so vključili tudi srednje-

veško stavbo dvora. Nato so zgradili severni trakt, ki so ga po Komeljevi ugotovitvi naslonili na že omejeni vzhodni trakt. Hkrati so najbrž zgradili tudi nastavka zahodnega in južnega trakta. Vogalne stolpe so verjetno zgradili vse hkrati, sočasno z obodnim zidovjem in vzhodnim traktom. Stolpi so bili v pritličju najbrž že od začetka opremljeni s kupolastimi oboki s sosvodnicami; zato so imeli prostori v nadstropju stolpov višji talni nivo od prostorov v

prvem nadstropju traktov. Trakti so bili glede na opažanja Ivana Komelja sprva povsod opremljeni z ravnimi neometanimi tramovnimi lesenimi stropi; v nadstropju so stropi sloneli na preprostih kamnitih konzolah.²⁹ Glede na ambiciozno zasnovo smemo sklepati, da so že v 16. stoletju načrtovali gradnjo elegantnih arkadnih hodnikov na vseh straneh dvorišča, ki pa jih takrat še niso uspeli izvesti. Za povezavo med trakti so tako do 19. stoletja rabili leseni povezovalni hodniki.

Arhivski viri molčijo o času začetka gradnje mogočne renesančne grajske zasnove.³⁰ Utemeljena je domneva, da so gradnjo začeli hkrati z razcvetom drugih utrdbenih gradenj na dolenskih in belokranjskih gradovih v drugi tretjini 16. stoletja.³¹ V tistem obdobju je imela Bela krajina do izgradnje Karlovca velik pomen kot vojna baza za obrambo pred Turki.³² Na ta čas začetka gradnje mogočne zasnove so kazali tudi nekateri značilni stavbni detajli. Zgovoren je bil zlasti preplet tradicionalnih poznogotsko oblikovanih stavbnih členov in modernih novih renesančnih arhitekturnih prvin, ki so se na Kranjskem v večjem obsegu uveljavile šele po letu 1530.³³ Najzgovornejši rezultat tega prepleta je bil severovzhodni stolp, ki je bil v pritličju obdan z renesančnim kordonskim zidcem polkrožnega prereza, v prvem nadstropju pa je bil opremljen s pomolom na treh trikrat stopnjevanih konzolah, ki je bil na straneh še leta 1949 opremljen s poznogotsko oblikovanimi pravokotnima okencema.³⁴ Po podatku, da so leta 1565 v grad prek mostu zaradi nepazljivosti straže vdrli Turki in ga izropali,³⁵ je mogoče sklepati, da so takrat že obstajali jarek, dvizni most in torej že tudi severni trakt z glavno grajsko

vežo, v kateri je bil nameščen mehanizem za dvigovanje mostu. Glede na te podatke in glede na podatke o lastnikih gradu v 16. stoletju je mogoče sklepati, da so renesančno grajsko zasnovo začeli graditi pod vodstvom Morica Purgstalla († 1549), končali pa najbrž pod njegovim sinom Erazmom.³⁶ Ambiciozna zasnova je najbrž nastala tudi z namenom, da bi postala sedež nove veje rodovine Purgstall, medtem ko je sedež glavne veje rodovine ostal dvorec Puštal pri Škofji Loki.³⁷

Renesančna zasnova gradu Krupa je bila v 16. stoletju ena najbolj premišljeno zastavljenih gradenj grajskih stavb na Kranjskem. S tem pa se je uvrščala tudi med najambicioznejše arhitekturne in umetnostne podvige v deželi nasploh, saj je bila grajska arhitektura v tistem obdobju zaradi turških vpadov in verskih bojev, povezanih z vzponom protestantizma, najbolj reprezentativna umetnostna naloga. Nastala je v času, ko se je tudi na Dolenjskem in v Beli krajini pričela čedalje bolj uveljavljati nova arhitekturna in umetnostna usmeritev, ki jo navadno označujemo s terminom renesansa. Ta usmeritev se je postopoma močno uveljavila in v drugi polovici 16. stoletja dokončno izpodrinila močno zakoreninjeno gotsko tradicijo. Uveljavitev renesančnih stavbnih oblik so omogočili severnoitalijanski, predvsem lombardski stavbeniki in inženirji, ki so zlasti preko Štajerske na Kranjsko prinesli tip renesančnega, novemu strelnemu orožju prilagojenega gradu.³⁸ V ravnino postavljena geometrično pravilna in razsežna zasnova gradu Krupa je bila eden najbolj celovito izvedenih primerov tega novega tipa grajske arhitekture. Glede na temeljne značilnosti kompozicije tlorisa in stavbnih mas je očitno, da je nastala dosledno pod vplivom modernih renesančnih utrdb, ki so se po vzoru starejših srednjeveških utrdb v južni Italiji razvile v drugi polovici 15. stoletja v vseh italijanskih deželah. Za tovrstne utrdbe so bili značilni močni vogalni cilindrični stolpi oziroma bastije z odprtini za topove.³⁹ Okrogle vogalne stolpe so v obdobju renesanse v slovenskem prostoru gradili zlasti do sredine 16. stoletja, a so jih že v drugi tretjini stoletja čedalje bolj izpodrivale naprednejše zasnove klinastih bastij. Prvi takšni moderni in z okroglimi stolpi utrjeni grajski zasnovi v slovenskem prostoru sta bila gra-

²⁹ Komelj, *Dolenski gradovi* (INDOK, KMJ), *Zapiski o gradu Krupa*, 1946, 1949. V 18. in 19. stoletju so večino stropov ometali.

³⁰ Prim. ARS, AS 749. Arhivski fond združenih gospoств Krupa, Pobrežje in Pusti Gradec v obsegu 35 tekočih metrov, ki ga od leta 1926 oziroma 1946 hrani ARS, doslej sicer še ni bil sistematično v celoti pregledan, popisan in urejen.

³¹ Od bližnjih pomembnih gradenj je treba izpostaviti gradnjo gradov Pobrežje in Novi grad na Dobri. Oba gradova sta tudi propadla skupaj s Krupo med drugo svetovno vojno. Prim. Sapač, *Grad Pobrežje*, str. 144–146. Okrogli stolpi gradu Pobrežje so z dvema grbovnima ploščama datirani v leto 1557.

³² Prim. Jug, *Turški napadi do prve tretjine 16. stoletja*; Jug, *Turški napadi na Kranjsko od prve tretjine 16. stoletja*; Simoniti, *Vojaška organizacija*; Brancelj Bednaršek, *1408. Prišli so Turki*, str. 16 sl.

³³ Ena temeljnih značilnosti modernih renesančnih grajskih stavb v drugi tretjini 16. stoletja je, da imajo nove geometrično pravilne tlorisne zasnove, po drugi strani pa tradicionalno gotsko obliko posameznih detajlov, zlasti okenskih in vratnih okvirov.

³⁴ Komelj, *Dolenski gradovi* (INDOK, KMJ), *Zapiski o gradu Krupa*, 1949. Enaki okenski profili so bili takrat še ohranjeni tudi na nekaterih oknih v pritličju na dvoriščni strani.

³⁵ Simonič, *Grad Krupa*, str. 198.

³⁶ Smole, *Graščine*, str. 248, 665.

³⁷ Prim. Smole, *Graščine*, str. 398.

³⁸ Prim. Curk, Delež; Curk, *O utrjevanju*, str. 5–11; Ilijanič, *Die Festungen*, str. 343–348; Komelj, *Utrdbena arhitektura*; Kruhek, *Krajske utvrde*; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Šumi, *Arhitektura XVII. stoletja*; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*.

³⁹ Prim. Moos, *Turm und Bollwerk*, str. 155–172; Neumann, *Festungsbau-Kunst und -Technik*; str. 9 sl. Prvi prototip gradu na kvadratnem tlorisu z notranjim dvoriščem in štirimi vogalnimi stolpi je Castello di San Giorgio v Mantovi, ki je nastal med letoma 1390 in 1406. Ta zasnova je postala pomemben vzor za renesančno arhitekturo utrjenih dvorcev v osrednji Evropi.

dova Vipavski križ in Brežice. Krupa zaradi manjšega strateškega pomena sicer ni dobila tako močno poudarjene obrambne zasnove; grad je bil po temeljni zasnovi še najbolj primerljiv z bližnjimi gradovi oziroma utrjenimi dvorci Šrajbarski turn pri Krškem, Olimje v Posotelju, Jastrebarsko na Hrvaškem in Beltinci v Prekmurju, ki so bili v renesančni podobi z notranjimi dvorišči in okroglimi vogalnimi stolpi zgrajeni v času okoli sredine 16. stoletja in v drugi polovici 16. stoletja. Ta tip grajskih stavb se je na Slovenskem prvič pojavil že sredi 15. stoletja, ko so zgradili novo zasnovano gradu Vrbovec v Zgornji Savinjski dolini.⁴⁰ Zasnova gradu Krupa je bila med naštetimi najbolj geometrično pravilno izvedena in se je zelo približala idealom iz italijanskih renesančnih arhitekturnih traktatov. Zakaj je bila prav na Krupi izvedena tako idealna zasnova, je brez ustreznih virov težko dognati. A očitno so takšen podvig omogočili splošna vojaško-politična situacija ob državni meji, velikost in bogastvo zemljiškega gospostva ter razgledanost in ambicioznost lastnikov. Najbrž so lastniki po bitki pri Mohaču leta 1526, ko se je turška meja čedalje bolj približevala Kranjski, izkoristili priložnost in se zavzeli za gradnjo velike nove zasnove, ki bi mogla kljubovati sodobnemu načinu bojevanja s strelnim orožjem. A grad v resnici ni bil zasnovan kot močna obmejna utrdba, tako kot denimo bližnji obkolpski grajski kompleksi Pobrežje, Vinica, Poljane in Kostel, ampak zgolj kot moderna utrjena plemiška rezidenca, ki ne bi mogla kljubovati daljšemu obleganju. Vsekakor pa se je bil grad sposoben učinkovito obraniti pred številnimi manjšimi napadi, ki v 16. stoletju nikoli niso bili tako siloviti kot v zadnji tretjini 15. stoletja.⁴¹

Problematika grajske cerkve

V prid domnevi, da je renesančna grajska zasnova nastala predvsem kot sodobna rezidenca razgledane in ambiciozne renesančne plemiške rodovine in ne prvenstveno kot vojaška obmejna utrdba, govori tudi zasnova nekdanje zunanje grajske cerkve, ki so jo leta 1952 razkrili in nato popolnoma podrli.⁴² Cerkev je bila v prostorski in vsebinski navezavi na grad, ki je imel sicer tudi manjšo notranjo zasebno kapelo; ta je bila posvečena svetemu

Antonu Padovanskemu in najbrž namenjena zgolj grajskim prebivalcem.⁴³ Proti vzhodu orientirana grajska cerkev je imela nazadnje pretežno neogotsko oblikovano zunanjsčino. Stala je ob nekdanji glavni cesti, severno od gradu, približno v osi glavnega grajskega portala. Na isti lokaciji je cerkev označena tudi na avstrijskem vojaškem zemljevidu in na franciscejskem katastru. Po podatkih Ivana Šašlja so prvotno kapelo svetega Boštjana leta 1874 povsem prenovili in jo posvetili sveti Ani; od stare kapele naj bi takrat ohranili samo nekaj zidu in prostor prezbiterija pod novim zvonikom.⁴⁴ A franciscejski kataster kaže, da velikost cerkve leta 1824 ni bila manjša od velikosti konec 19. stoletja in da so jo takrat torej le temeljito prenovili.⁴⁵ Nad pravokotnim prezbiterijem na vzhodni strani so takrat zgradili osmerostrani zvonik s konicasto streho, ki je posnemal obliko zvonika kapiteljske cerkve v Novem mestu. Da stare cerkve leta 1874 niso podrli, ampak le prenovili brez obsežnejših rušenj, priča tudi Šašljeva navedba, da se pod beleži v novi cerkvi skrivajo poslikave nekdanje cerkve.⁴⁶ Cerkev je imela najbrž vseskozi enak obseg, vendar pa je imela sprva namesto večjega zvonika nad zahodno fasado odprto zvončnico, na kar je pred poružitvijo kazala odebelitev srednjega dela zahodne fasade. Cerkev je stala že vsaj v prvi tretjini 17. stoletja, na kar so poleg zasnove v poznogotski tradiciji kazali tudi trije kvalitetno oblikovani nagrobni spomeniki Jurija Krištofa pl. Purgstalla († 1619), Janeza Baltazarja pl. Purgstalla († 1630) in Baltazarjevega sina Andreja pl. Purgstalla († 1623); vzdani so bili v prezbiteriju kapele na stranskih stenah ob glavnem oltarju, po drugi svetovni vojni pa so jih prenesli v lopo cerkve sv. Martina v Metliki, kjer so še sedaj.⁴⁷ Glede na arhitekturno zasnovu je cerkev morda nastala že v 16. stoletju, kmalu za grajsko stavbo. Po velikosti, zasnovi in položaju ob cesti do gradu je bila primerljiva z grajsko cerkvijo svete Ane, ki jo je dala pozidati rodovina Khisl med letoma 1572 in 1592 ob cesti med trgom in gradom v (Slovenskih) Konjicah.⁴⁸ Morda je bila cerkev na Krupi tako kot konjiška zgrajena kot protestantska molilnica, namenjena tudi okoliškemu prebivalstvu. Na to smemo pomisliti glede na podatek, da so bili Purgstalli

⁴⁰ Po sredini 16. stoletja se ta stavbni tip z okroglimi vogalnimi stolpi skoraj ne pojavlja več. Edina izjema je dvorec Pogled pri Slovenskih Konjicah, ki so ga v arhaičnih oblikah zgradili šele na začetku 17. stoletja. Poleg večjih zasnov z notranjim dvoriščem pa je v času okoli sredine 16. stoletja nastalo tudi več manjših monolitnih dvorcev, ki so imeli na vogalih okrogle stolpe.

⁴¹ Prim. Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 50; Simoniti, *Vojaška organizacija*; Brancelj Bednaršek, *1408. Prišli so Turki*, str. 18.

⁴² Figuralne nagrobnike Purgstallov so pred poružitvijo prenesli v Belokranjski muzej, tja pa so prenesli tudi Koželjevo oltarno sliko sv. Ane in dva svečnika. Simonič, Grad Krupa, str. 199–200.

⁴³ Simonič, Grad Krupa, str. 199. Kapela je bila najbrž v prvem nadstropju severovzhodnega stolpa; oltar je najbrž stal v konzolnem pomolu tega stolpa.

⁴⁴ Šašelj, Slovenska domovina. Grad Krupa, str. 366.

⁴⁵ Že na franciscejskem katastru je cerkev označena kot posvečena sveti Ani.

⁴⁶ Šašelj, Slovenska domovina. Grad Krupa, str. 366.

⁴⁷ Šašelj, Slovenska domovina. Grad Krupa, str. 365–367; France Stele, *Zapiski CXI*, 1913, 30 (INDOK); Vrišer, *Renesančni viteški nagrobniki*, str. 199, 202; Cevc, *Renesančna plastika*, str. 151, 155; Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, str. 255, 256, 266–268; Brancelj Bednaršek, *Petdeset let*, str. 19; prim. Smole, *Graščine*, str. 248–249.

⁴⁸ Pahor, Podružnična cerkev, str. 123–136.

Grajska cerkev svete Ane na razglednici okoli leta 1910.

v 16. stoletju vneti zagovorniki nove vere; leta 1573 je dal Jakob Purgstall († 1598) v stolpu svojega gradu Puštal pri Škofji Loki urediti molilnico, ki je bila namenjena tudi meščanom Škofje Loke.⁴⁹ Znan je tudi podatek, da so Purgstalli na Krupi v obdobju reformacije vzdrževali slovenske in hrvaške predikante.⁵⁰ A o tem je mogoče le domnevati. Lokacija nekdanje kapele tik ob cesti je sedaj zasuta in zaraščena, arheološke raziskave (še) niso načrtovane.

Stavbni razvoj gradu med 17. in 19. stoletjem

V 17. stoletju je bil grad Krupa ena najmočnejših grajskih stavb na Kranjskem. Kot vse kaže, je bil tudi dovolj dostojno opremljen.⁵¹ Najbrž so že takrat odstranili nekatere obrambne elemente, ki so postali po prenehanju turških vpadov odvečni. Prvotni leseni mostovž čez obrambni jarek so nadomestili s še ohranjenim zidanim mostovžem na dveh lokih. Pomembnejših gradbenih posegov pa v tistem obdobju ni bilo. Šele precej pozneje so renesančno zasnovo dopolnili s ciljem izpopolnitve prvotne arhitekturne zamisli. Pravi čas za izvedbo takšnega podviga je nastopil v prvi polovici 19. stoletja, saj v 18. stoletju menjave številnih lastnikov tega niso omogočile; takrat je grajski kompleks najbrž postopoma stagniral, čeprav je od sredine 18.

stoletja opravljal tudi funkcijo središča gospostva Pobrežje.⁵²

Pomembno novo obdobje za gradbeno zgodovino gradu je nastopilo v prvi polovici 19. stoletja, ko je celotna Bela krajina najbrž zaradi obmejne lege doživela razcvet. V tistem obdobju so temeljito prenovili tudi bližnja gradova v Metliki in Gradcu. Gradova Krupa in Pobrežje je leta 1796 po smrti Franciške Auersperg, roj. Apfaltrer dedoval njen nečak Alojz baron Apfaltrer; pokojnica je Pobrežje in Krupo dedovala po svojem prvem možu Jožefu Karlu pl. Bonazzu, po drugem možu Alojzu Adolfu Auerspergu, ki ga je preživela za deset let, pa je dedovala njegovo veliko premoženje.⁵³ Alojz baron Apfaltrer je poleg obeh gradov očitno dedoval tudi velik del tetinega premoženja in ga po letu 1796 oziroma 1804 precej namenil za velikopotezno prenovno zanemarjenega gradu. Ta je nato po njegovi smrti leta 1855 ostal kot dostojno urejena rezidenca v lasti njegovih naslednikov do leta 1904, ko je prešel v meščanske roke.⁵⁴ Med letoma 1816 in 1850 je bil v gradu tudi sedež belokranjskega okrajnega urada s sodiščem in davkarijo, kar je bil najbrž še dodaten razlog, da so grad temeljito prenovili.⁵⁵ Brez prenovne so najbrž občutili tudi okoliški

⁴⁹ Blaznik, *Škofja Loka*, str. 248; prim. Smole, *Graščine*, str. 398.

⁵⁰ Simonič, *Grad Krupa*, str. 199.

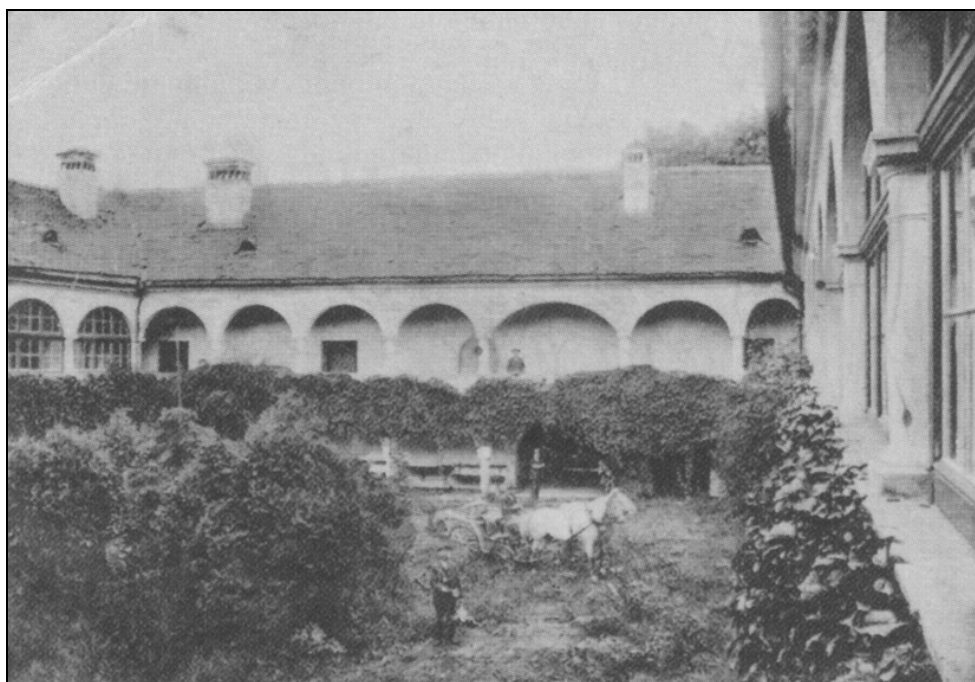
⁵¹ Prim. Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 44–45.

⁵² Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 235. Krupa in Pobrežje sta imela iste lastnike od sredine 18. stoletja. Ker je bil grad Krupa bolj primeren za bivanje od izrazito utrdbenega gradu Pobrežje, je prevzel vlogo središča združenega gospostva in so vanj prenesli tudi arhiv gospostva Pobrežje.

⁵³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 188.

⁵⁴ Prim. Smole, *Graščine*, str. 249–250, 354.

⁵⁵ Prim. Kos, *Urbarji*, str. 62 sl.; Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 45.

Arkadno dvorišče gradu Krupa po razglednici iz okoli leta 1910.

kmečki prebivalci, ki so bili v 19. stoletju, do leta 1848, pogosto v konfliktih z grajsko gospodo.⁵⁶ Z obsežno prenovo je grad dobil podobo, ki jo je nato brez večjih sprememb ohranil do požiga med drugo svetovno vojno. Franciscejski kataster iz leta 1824 kaže, da takrat še nista obstajala južna polovica zahodnega trakta in zahodna polovica južnega trakta, obstajal pa je že jugozahodni vogalni stolp. Očitno so manjkajoča trakta kmalu zatem zgradili, saj se po zemljiški odvezi leta 1848 takšnega podviga najbrž ne bi bili več lotili. O tem, ali sta nova trakta nadomestila morda med kakšnim požarom v 18. stoletju razdejana stara trakta ali pa so takrat zgolj dokončali v 16. stoletju začetani in pozneje neizvedeni projekt, moremo brez izvedenih arheoloških raziskav zgolj ugibati.⁵⁷ Nova trakta so glede na temeljne značilnosti oblikovali dosledno po vzoru starejših traktov in vanju vključili stari vogalni stolp. Hkrati so preoblikovali celotno zunanjsčino gradu. Takrat so kot nadomestilo za majhne line v pritličju prebili velika pravokotna okna, ki so deloma uničila renesančni polkrožni kordonski zidec. Modernizirali in povečali so tudi okna v prvem nadstropju, ki so deloma nastala na drugih mestih, kakor so bila

poprej renesančna.⁵⁸ Celoten grad so pod napuščem opremili s profiliranim venčnim zidcem poznobaročnih oblik. Hkrati so najbrž stari renesančni glavni portal sredi severne fasade nadomestili z novim polkrožno sklenjenim baročnim rustikalnim portalom in nad njim stolpičast konzolni pomol nadomestili z večjim pravokotnim oknom. Ob teh prezidavah pa so ohranili poznogotsko oblikovani konzolni pomol v nadstropju severovzhodnega stolpa. Temeljito so prenovili tudi notranjščino grajskih prostorov, kjer so ometali prvotno neometane lesene tramovne strope. Najbrž je šele v tistem obdobju nastal stranski vhod v grad, ki je kletno etažo vzhodnega trakta povezal z rečnim nabrežjem. Hkrati so v bližini novega vhoda zgradili tudi strniščni prizidek, ki je spominjal na še ohranjeni enak arhitekturni element na gradu Brdo pri Lukovici. Največje spremembe pa je bilo v tistem obdobju deležno notranje grajsko dvorišče, kjer so odstranili stare lesene povezovalne hodnike v nadstropju in ob vseh dvoriščnih straneh zgradili elegantne nadstropne arkadne hodnike renesančnih oblik, ki so bili obokani.⁵⁹ Rahlo potlačeni arkadni loki so sloneli

⁵⁶ Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu*, str. 143, 145.

⁵⁷ Na tam mestu velja omeniti analogni primer dvorca Betnava pri Mariboru, kjer je nedokončana renesančna zasnova iz sredine 16. stoletja leta 1685 pogorela, v 18. stoletju pa so nato na lokaciji podrtga vzhodnega trakta zgradili nov trakt, ki je v glavnem upošteval prvotno renesančno zasnovo.

⁵⁸ Na ta poseg kaže nekaj fotografij požganega gradu iz časa, preden so razvaline dokončno odstranili. Fotografije hrani Belokranjski muzej v Metliki.

⁵⁹ Ivan Stopar meni, da so arkadni hodniki nastali že v prvi polovici 18. stoletja, kar pa glede na franciscejski kataster iz leta 1824 ni verjetno. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 16, str. 49. Da pa so arkadni hodniki na Krupi tudi na severnem traktu nastali šele sekundarno, sta dokazovala širši lok ob vhodu na dvorišče in ožji lok na vzhodnem koncu severnega arkadnega hodnika.

Arkadna stebra s Krupe v lapidariju Belokranjskega muzeja v Metliki leta 2006 (foto: Igor Sapač).

na okroglih stebrih. Z arkadnimi hodniki je grad dobil varljivo enotno podobo renesančne rezidence iz 16. stoletja.⁶⁰ Zaradi gradnje arkadnih hodnikov so na dvorišni fasadi severnega in vzhodnega trakta stare okenske odprtine deloma spremenili v vrata, deloma pa zazidali.⁶¹ Arkadne hodnike so tlakovali z večjimi kamnitimi ploščami iz trdega sivega apnenca, ki so v obsegu pritličja deloma še ohranjene. Najbrž so šele med gradnjo arkad v vzhodnem traktu, ob stiku s severnim traktom, zgradili udobno dvoravno stopnišče, ki je povezovalo vse etaže grajske stavbe. Stopnišče s stopnicami iz trdega sivega apnenca je sedaj deloma ohranjeno le še v obsegu napol zasute kletne etaže. Ob grajski stavbi so v prvi polovici 19. stoletja temeljito prenovili oziroma na novo zgradili tudi bližnja grajska gospodarska poslopja. Takrat so ob gradu obstajala poslopja kovačije, kašče, kozolca, hleva za govejo živino, hleva za konje in hleva za prašiče.⁶² Kozolec toplar, ki je dokumentiran na nekaterih predvojnih fotografijah,

je bil značilna tovrstna arhitektura, kakšne so bile najbolj uveljavljene od konca 18. stoletja do sredine 19. stoletja. Od vseh naštetih poslopij se je v razvaljeni obliki do sedaj ohranila le kašča, ki z načinom zidave kaže, da je najbrž nastala na začetku 19. stoletja.

Leto 1848 je za Krupo, tako kot tudi za druge belokranjske grajske stavbe, predstavljalo veliko prelomnico, ki je pomenila mejnik začetka propada mogočne arhitekturne stvaritve. Grad je takrat izgubil ekonomsko podlago, ki je zagotavljala njegovo preživetje in je počasi začel stagnirati.⁶³ Dodaten razlog za stagnacijo je bil tudi odselitev okrajnih uradov iz gradu, zaradi česar je ostal prazen velik del prostorov.⁶⁴ Propadanje gradu je bilo sicer počasnejše kot pri bližnjih gradovih in dvorcih Pobrežje, Vinica, Brdarci, Kanižarica, Turn pri Dragatušu, Zastava, Smuk, Podturn in Pungrt, ki so bili že konec 19. stoletja deloma ali v celoti opuščeni.⁶⁵

⁶⁰ S tega vidika je grad Krupa primerljiv z renesančnima gradovoma Brdo pri Kranju in Betnava pri Mariboru, ki sta oba dvorišne arkadne hodnike dobila šele v 18. stoletju.

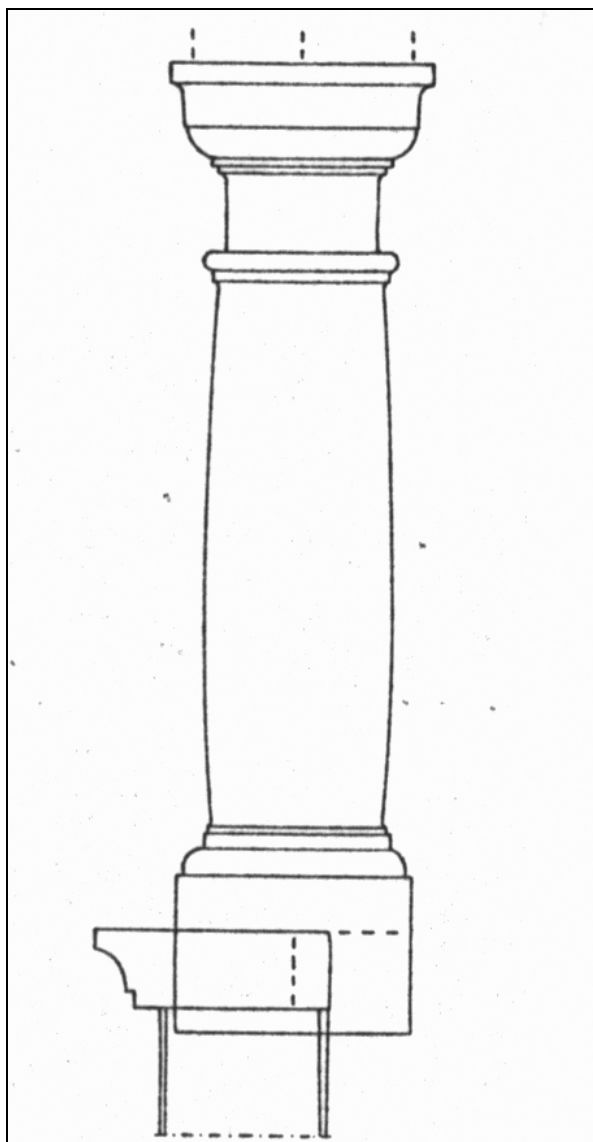
⁶¹ Komelj, *Dolenjski gradovi* (INDOK, KMJ), *Zapiski o gradu Krupa*, 1949.

⁶² Prim. Simonič, *Grad Krupa*, str. 199; Konda, *Življenje pod Semiško goro*, str. 66.

⁶³ Prim. Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu*, str. 183.

⁶⁴ Simonič, *Grad Krupa*, str. 199. Gre za podoben problem kot v primeru gradu Zužemberk, kjer je stavba po izselitvi sodišča konec 19. stoletja začela naglo propadati.

⁶⁵ Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 232 sl.; Stopar, *Grajske stavbe* 16. V Beli krajini so grajske stavbe po zemljiški odvezi leta 1848 začele neprimerno hitreje propadati kot v drugih delih Slovenije. Razloga sta bila najbrž precejšnja revščina te pokrajine in odseljevanje prebivalstva.

Izris značilnega arkadnega stebra s Krupe (Igor Sapač, 2002).

Plemiški lastniki gradu so si do leta 1904 očitno po najboljših močeh prizadevali za redno vzdrževanje gradu, ki se je iz sedeža gospostva prelevil v sedež veleposesti. Na to prizadevanje je kazala tudi grajska cerkev, ki so jo leta 1874 temeljito prenovili in ji dali neogotski slogovni značaj. Takrat so na zahodni fasadi cerkve podrli značilno belokranjsko odprto zvončnico in na vzhodni strani nad prezbitერიjem zgradili osemstrani zvonik, ki se je s koničasto streho zgledoval po v tistem času po vsej Dolenjski in Beli krajini na moč priljubljeni novi historistični obliki strehe novomeške kapiteljske cerkve. Podolžna cerkvena ladja je dobila na stranskih fasadah nova šilastoločna okna, na glavni fasadi pa šilastoločni portal iz ometa, nad katerim je bilo v štuku oblikovano srce, nad tem pa v atiki štukurani motivi stilizirani

Neogotsko oblikovani zvonik grajske cerkve svete Ane leta 1952 (Belokranjski muzej).

ranega rastlinja. S historizirajočimi fasadnimi štukturnimi dekoracijami so okrasili tudi zvonik. V notranjščini je ladja dobila ometan lesen banjast obok s sosvodnicami, ki je najbrž nadomestil prvotni ravni lesen strop.⁶⁶ V prezbitერიju cerkve so ohranili tri figuralne nagrobnike Purgstallov iz 17. stoletja in bogato oblikovan baročni ornamentalni okvir z grbom nad glavnim oltarjem.⁶⁷ V okvir so najbrž zaradi spremembe posvetitve cerkve namestili novo oltarno sliko svete Ane, ki jo je izdelal kamniški slikar Matija Koželj (1842–1917).⁶⁸

Propad gradu v 20. stoletju

Po letu 1904, ko je prešel v last gradaškega poštarja Julija Maceleta in metliškega hotelirja Da-

⁶⁶ Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, 1949.

⁶⁷ Šašelj, Slovenska domovina. Grad Krupa, str. 365–367; France Stele, Zapiski CXI, 1913, 30 (INDOK). Ornamentalni okvir oltarja je bil podoben tistemu v cerkvi Marije Tolažnice v Stopičah iz okoli leta 1709.

⁶⁸ Simonič, Grad Krupa, str. 200.

nijela Makarja ter nato 1918 v last semiškega trgovca Josipa Zurca, je grad čedalje bolj propadal, saj je ostal brez prave namembnosti.⁶⁹ Agonijo je končala druga svetovna vojna. Po okupaciji leta 1941 so se v gradu naselili pripadniki topniških in konjeničnih enot italijanske vojske, a so ga že čez nekaj mesecev zapustili.⁷⁰ Maja 1942 so partizani prazno stavbo požgali. Grad je menda gorel dva tedna.⁷¹ Bil je eden prvih slovenskih gradov, ki so ga pogoltnili ognjeni zublji revolucije maja in junija 1942, potem ko je 6. aprila 1942 začel veljati Odlok IO OF o razlastitvi veleposestnikov okupatorske narodnosti in domačih izdajalcev.⁷² Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, da bi si zaradi požiga gradu okupatorski vojaki za prebivanje v Beli krajini morali postaviti šotorišča. Partizani so požgali zgolj osrednjo grajsko stavbo, grajska cerkev in gospodarska poslopja kovačije, hlevov, kašče in kozolca pa so konec vojne dočkala nepoškodovana.⁷³ Kmalu po koncu vojne si je 14. marca 1946 požgani grad ogledal takratni študent umetnostne zgodovine in poznejši konservator Ivan Komelj, ki je svoja opažanja zabeležil v obliki popotnih zapiskov. Takrat je bila celotna stavba že brez strehe, porušeni pa so bili tudi že arkadni hodniki na dvorišču in južni trakt.⁷⁴ Naslednjič je grad obiskal okoli leta 1949. Razvaline so bile takrat že domala v celoti podrte do nivoja tal notranjega dvorišča; v dokaj neokrnjeni obliki sta stala le še glavna fasada severnega trakta in severovzhodni stolp s konzolnim pomolom.⁷⁵ V petdesetih letih 20. stoletja so nato okoliški prebivalci, ki so tako na preprost način pridobivali gradbeni material, v celoti podrli še te ostanke. Ostala je le grajska ploščad z ostanki spodnjih delov zidov in z deloma zasuto kletjo vzhodnega trakta, ki jo na vseh štirih straneh obdaja renesančni obrambni jarek.⁷⁶

Okoli leta 1950 so razkrili še grajsko cerkev, ki je bila leta 1949 še v celoti ohranjena.⁷⁷ Leta 1950 so v Metliko iz razpadajoče cerkve, ki je bila glede na takrat zapisano uradno oceno slovenske spomeniške službe po svoji arhitekturi nepomembna, prepeljali tri nagrobne spomenike Purgstallov.⁷⁸ Razkrito cerkev so leta 1952 minirali in do tal podrli. V bližnjih grajskih hlevih so leta 1948 uredili pitališče svinj, ki pa je bilo leta 1955 opuščeno, nakar so hleve podrli in material odpeljali.⁷⁹ Grajski kozolec toplar je propadel po letu 1975, približno hkrati pa se je sesula tudi streha grajske kašče, od katere so se do danes ohranile le še razvaline njenih kamnitih obodnih sten. Nekdanje poslopje grajske kovačnice so predelali in razširili v zasebno stanovanjsko hišo, ki danes deluje kot tujek na območju razvaljenega grajskega kompleksa.⁸⁰ Okoli leta 2000 so očistili nekdanje notranje grajsko dvorišče. Takrat so odkrili ostanke opečnih tlakov v prostorih nekdanjega grajskega pritličja in ostanke arkadnih stebrov na dvorišču. Zaščita odkritih ostankov in celovita spomeniška prezentacija območja nekdanjega gradu še nista stekli. Prav tako še ni stekla celovita raziskava nekdanjega obsežnega grajskega arhiva, ki ga hrani

Severovzhodni stolp gradu leta 1952 (Belokranjski muzej).

⁶⁹ Simonič, Grad Krupa, str. 198–200; prim. Smole, *Graščine*, str. 250; Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem.

⁷⁰ Konda, *Življenje pod Semiško goro*, str. 70.

⁷¹ *Krajevni leksikon Slovenije*. II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 42; prim. *Črne bukve*, str. 191; Simonič, Grad Krupa, str. 199.

⁷² Sapač, *Razvoj*, str. 237 sl.; prim. *Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije II/1*. Ljubljana 1959, str. 330. Približno hkrati z gradom Krupa so partizani spomladni in poleti 1942 požgali še bližnje gradove in dvorce Hmeljnik, Brajtenav (Žalog), Bajnof, Otočec in Klevež na Dolenjskem. Prim. *Črne bukve*, str. 191.

⁷³ *Krajevni leksikon Slovenije*. II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 42; prim. Simonič, Grad Krupa, str. 199.

⁷⁴ Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, 14. 3. 1946 (Zapiski I, str. 9).

⁷⁵ Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, začetek februarja 1949 (Zapiski XV, str. 23 sl.).

⁷⁶ Med vojno požgani grad je po vojni delil usodo mnogih požganih grajskih stavb na Slovenskem, ki so jih do okoli leta 1960 sistematično rušili. Med najpomembnejše takrat uničene grajske arhitekture sodijo Križ pri Kamniku, Žalog pri Moravčah, Vurberk pri Ptuj, Kočevje, Soteska ob Krki, Rakovnik pri Šentrupertu, Mokronog, Klevež, Mirna, Dob pri Šentrupertu in Pobrežje ob Kolpi. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 246.

⁷⁷ Komelj, Dolenjski gradovi (INDOK, KMJ), Zapiski o gradu Krupa, 1949; Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura, str. 82.

⁷⁸ Nepodpisano konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, III/1–2, 1950, str. 75.

⁷⁹ *Krajevni leksikon Slovenije*. II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 42; prim. Simonič, Grad Krupa, str. 199.

⁸⁰ Prim. Simonič, Grad Krupa, str. 200.

Očiščeno dvorišče gradu Krupa pozimi 2002.

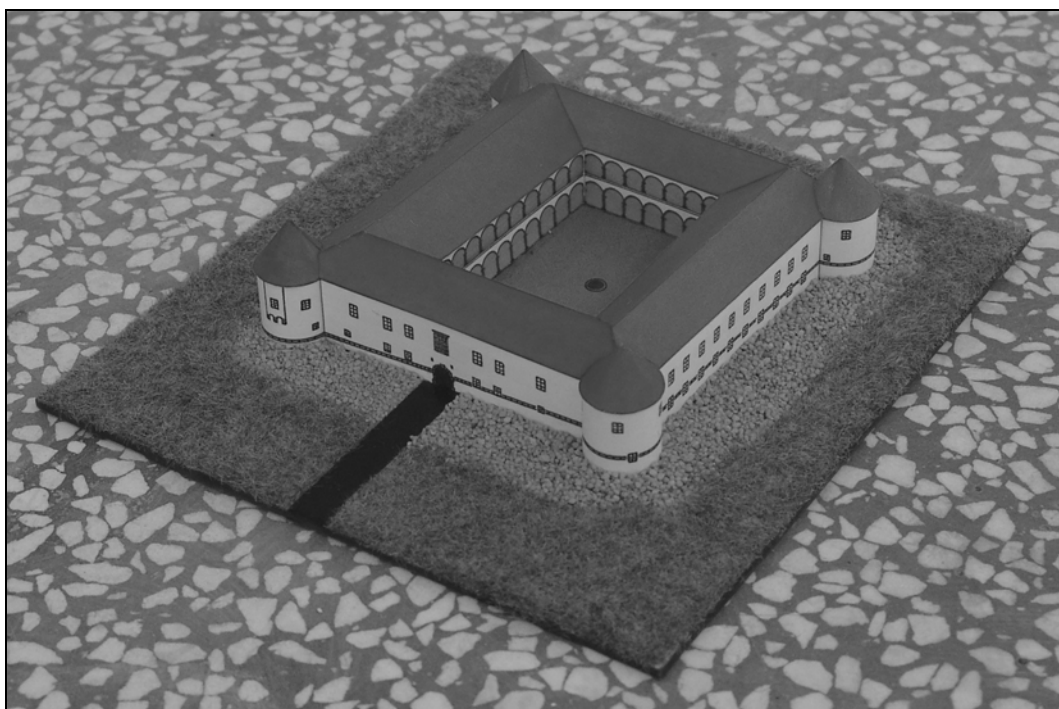
Baza arkadnega stebra na dvorišču gradu Krupa leta 2001 (foto: Igor Sapač).

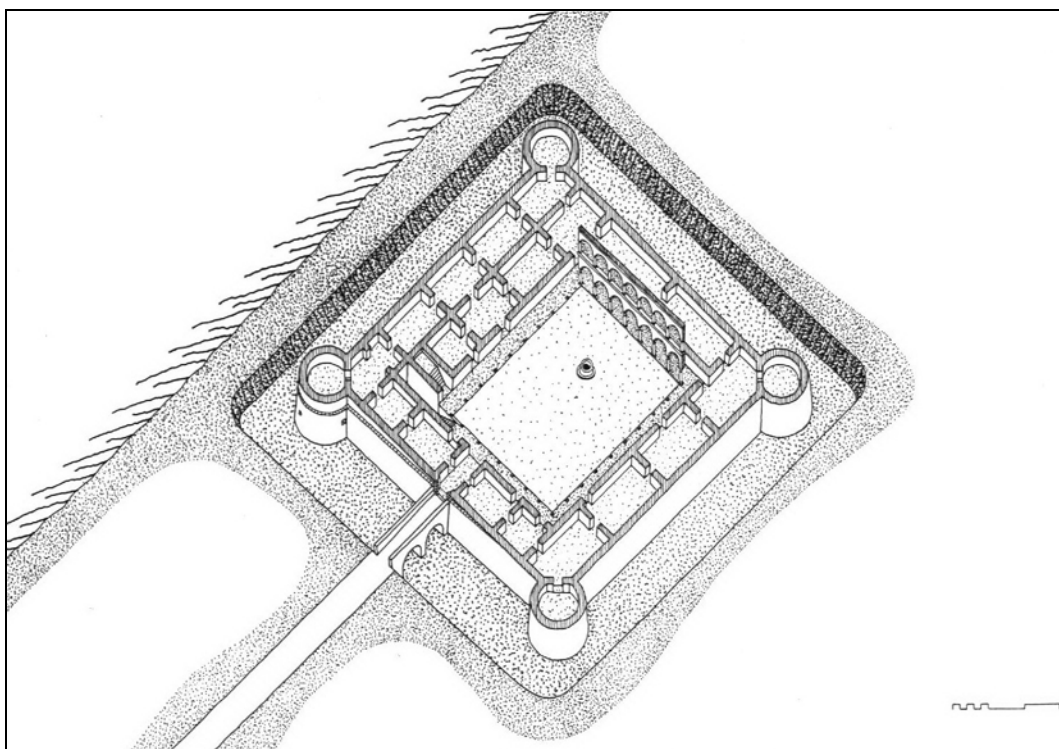
Kapitel arkadnega stebra s Krupe ob gradu v Metliki leta 2006 (foto: Igor Sapač).

Arhiv Republike Slovenije.⁸¹ Morda bo nekoč, ko bodo te naloge opravljene, mogoče nekoliko omiliti posledice še ne tako davno nazaj minulega dogajanja in preprečiti, da bi nekoč monumentalni grad popolnoma izginil iz našega spomina in zavesti.

⁸¹ ARS, AS 749. Gradivo je 9. septembra 1926 in leta 1946 izročil lastnik gradu Josip Zurc. Eno knjigo je 19. septembra 1956 izročil Narodni muzej v Ljubljani. 1 pismo je 8. julija 1974 AS kupil v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani. Z vidika raziskav stavbne zgodovine gradu bo najbrž največ rezultatov mogoče doseči z analizo inventarjev in oskrbniških računov gospodstva Krupa.

Podoba gradu Krupa pred letom 1942, maketa (Igor Sapač, 1996).

Aksonometrična študija ostankov gradu po spomeniški prezentaciji. Predlog (Igor Sapač, 2002).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AML – Arhitekturni muzej Ljubljana

Fototeka

Terenski zapiski in terenske izmere Igor Sapač, 1997–2002

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Vinji Vrh) 1824

AS 181 – Reambulančni kataster za Kranjsko (k. o. Vinji Vrh)

AS 749 – Gospostvo Krupa, Pobrežje in Pusti Gradec

BM – Arhiv Belokranjskega muzeja Metlika

Fototeka (Zbirka fotografij iz obdobja pred drugo svetovno vojno)

Lapidarij

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije

Fototeka (Krupa)

Stele, France: Terenski zapiski (CXI, 1913, 30)

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Terenski zapiski iz let 1945 – 1949. Pretipkani zapiski o gradu Krupa na šestih straneh. 14. 3. 1946 (Zapiski I, str. 9); začetek februarja 1949 (Zapiski XV). (Prepis se nekoliko razlikuje od prepisa istih zapiskov v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

Register nepremične kulturne dediščine

KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto

Posebne zbirke: Fototeka (Zbirka fotografij iz obdobja pred drugo svetovno vojno)

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Pretipkani terenski zapiski iz let 1945 – 1949, zvezki I–XV. Rokopisni oddelek – mapa CLXVII (Inventarna knjiga rokopisov), Ms 81, št. 1 (leto dobave: 1956): Pretipkani zapiski o gradu Krupa na štirih listih z dvema prostoročnima skicama tlorisne situacije gradu Krupa. 14. 3. 1946 (Zapiski I, str. 9); začetek februarja 1949 (Zapiski XV, str. 23 sl.)

NMS – Narodni Muzej Slovenije

Fototeka (Zbirka fotografij iz obdobja pred drugo svetovno vojno)

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Ljubljana

Zbirka starih razglednic iz obdobja pred drugo svetovno vojno

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bezek-Jakše, Mirjam: Lesena podoba krupskega gradu. Anton Absec s Krupe je eno zimo ves prosti čas namenil izdelavi lesene makete bližnjega gradu Krupa, ki je zgorel pred šestimi desetletji. Težave s fotografijami. *Dolenjski list*, 7. 11. 2002, str. 17.

Bezek-Jakše, Mirjam: Spomin na mogočni grad Krupa. V Muzejski hiši v Semiču je na ogled zanimiva razstava o najmogočnejšem belokranjskem gradu, katerega nekajstoletna zgodovina se je s požigom končala pred šestimi desetletji. *Dolenjski list*, 24. 10. 2002, str. 21.

Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in Loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1973.

Brancelj Bednaršek, Andreja (ur.): *1408. Prišli so Turki, za njimi Uskoki (Belokranjska dediščina; 4) katalog razstave*. Metlika : Belokranjski muzej, 2008.

Brancelj Bednaršek, Andreja (ur.): *Petdeset let Belokranjskega muzeja*, Metlika : Belokranjski muzej, 2001.

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in Barokom*. Ljubljana : Slovenska matica, 1981.

Cevc, Emilijan: Renesանčna plastika na Slovenskem, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 119–170.

Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.

Curk, Jože: O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju, *Kronika*, 30, 1982, št. 1, str. 5–11.

Črne bukve o delu komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944.

Dimitrič, Milovan: Arhiv je gorel dva tedna, *Delo*, 11. 1. 2000, str. 7.

Dimitrič, Milovan: Obdelati arhiv gradu Krupa, *Delo*, 4. 4. 2003, str. 7.

Dimitrič, Milovan: Spomin na mogočni grad Krupa, *Delo*, 18. 10. 2002, str. 9.

Flajšman, Božidar: *Sledovi časa. Bela krajina na razglednicah v letih od 1895 do 1945*, Ljubljana : samozaložba, 1995.

Granda, Stane: *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto : Tiskarna Novo mesto, Dolenjska.

Ilijanič Mira, Die Festungen der Windischen Grenze. *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk* (katalog štajerske deželne razstave na gradu Herberstein), Graz, 1986, str. 343–348.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana, DZS, 1997.

Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XXIV, 1943, str. 1–61.

Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593). *Zgodovinski časopis*, 9, 1955, str. 26–62.

Juričić Čargo, Danijela: Gospostvi Krupa in Pobrežje ter graščina Pusti Gradac : (17.–19. stol.) 1809–1814 : [Arhiv Republike Slovenije], V: Kolanović, Josip-Šumrada, Janez (ur.), *Napoléon*

- et son administration en Adriatique orientale et dans les Alpes de l'Est 1806–1814.* Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2005, str. 747.
- Kambič, Mirko: Grad Krupa v Beli Krajini. *Kronika*, 22, 1974, str. 52–53.
- Kambič, Mirko: Mlini na reki Krupi, *Rast*, Letn. 18, št. 6, december 2007, str. 651–655.
- Kambič, Mirko: Mlini na reki Krupi, *Rast*, Letn. 19, št. 1, februar 2008, str. 40–44.
- Kambič, Mirko: Mlini na reki Krupi. Grajski mlin, *Rast*, Letn. 18, št. 3/4, julij 2007, str. 346–351.
- Kambič, Mirko: Mlini na reki Krupi. Mlin na Dolenjcih, *Rast*, Letn. 19, št. 2, april 2008, str. 145–149.
- Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškoarhivski problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov*, XXV, 1983.
- Komelj, Ivan: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta I, 1951.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965.
- Konda, Alojzij: *Življenje pod Semiško goro*. Semič: Občina, 2007.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo. Prvi zvezek*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije I–III*. Ljubljana : Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1975.
- Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.
- Lubej, Uroš: Justus van der Nypoort na Kranjskem, *Varstvo spomenikov*, 37/96 1997, str. 54–62.
- Moos, Stanislaus: *Turm und Bollwerk. Beiträge zu einer politischen Ikonographie der italienischen Renaissancearchitektur*. Zürich, 1974, str. 155–172.
- Neumann, Hartwig: *Festungsbau-Kunst und -Technik. Deutsche Wehrbauarchitektur vom XV. bis XX. Jahrhundert*, Bonn, 2004.
- Pahor, Daša: Podružnična cerkev sv. Ane v Slovenskih Konjicah. Protestantska kapela po načrtih italijanskega arhitekta?, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta 42, 2006, str. 123–136.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Rajšp Vincenc (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 1, Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Sapač, Igor: Grad Pobrežje. V: *Gradovi, utrdbne in mestna obzidja*, Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 144–146.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini. Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani*. Ljubljana 2003.
- Simonič, Ivan: Grad Krupa v Beli krajini, *Kronika*, 25, 1977, št. 3, str. 198–200.
- Simonič, Ivan: *Šole in gradovi*, Metlika : Belokranjsko muzejsko društvo, 1997.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje : Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar Ivan, Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. V: *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*, Graz : ADEVA, 1992
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Porečje Temenice in Mirne*. Ljubljana : Viharnik, 2002 (Grajske stavbe 14).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Bela krajina*. Ljubljana : Viharnik, 2004 (Grajske stavbe 16).
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana 1977.
- Šašel, Ivan: Slovenska domovina. Grad Krupa v Beli Krajini. *Dom in svet*, VI, 1893, str. 365–367.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, šturki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (Studia humanitatis. Apes ; 1).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1966.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1969.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana : Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Herzogthums Crain, XI. Buch*. Laybach-Nürnberg 1689.
- Vrišer, Sergej: Renesančni viteški nagrobniki v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 195–204.

S U M M A R Y

The Krupa Castle. A description of architectural history

Burnt down during World War II and almost completely destroyed after it, the Krupa Castle located near the river of the same name used to exhibit some of the finest Renaissance castle architecture in Carniola. It had an extensive four-tract form on a square plan with a rectangular arcade yard in the centre and four round columns in the corners. The moat surrounding the castle has been preserved until the present day. The castle was mostly built in the second third of the 16th century, in the location of a medieval court dating back to the 13th or 14th century. Its Renaissance design was commissioned by the Purgstall family, which owned the Krupa seigniorship from the end of the 15th century until 1704. In the second half of the 16th century, the Purgstalls also commissioned the construction of a sacral building next to the castle that

probably used to serve as a Protestant chapel and was demolished in 1952. Misinterpretation of Valvasor's image led researchers of the castle's history to erroneously assume that the Renaissance design was completely reconstructed in the 18th century by transforming the pentagonal ground plan into a square one. The original design of the castle, which was begun in strict compliance with the Renaissance ideals of the 16th century, remained incomplete until the second quarter of the 19th century. Only then was it finally realised with the construction of the missing halves of two tracts and the arcade yard. After 1848 the castle was divested of its function as the centre of the seigniorship and slowly began to decay. Its agony was ended by the partisans, who burnt it down in 1942. After World War II the inhabitants of nearby villages tore down the ruins of the castle by about 1960. The tombstones from the castle church dating back to the first third of the 17th century and several stone columns from the arcade yard were transferred to the Bela Krajina Museum in Metlika. The remnants of the castle were removed around 2000, enabling the reproduction of the former building's ground plan.